

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра політології та філософії

Дипломна робота

магістра

**з теми: “ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО
ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ”**

Виконав:

студент 2 курсу магістратури, Рb1-M19

спеціальності 052 Політологія

галузі знань 05 Соціальні та

поведінкові науки

Тручок Владислав Віталійович

Керівник:

Ігнат'єва Т. В., кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та філософії

Рецензент:

Сидорук С.А., кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3-6
Розділ 1. Спатіальні концепції класиків геополітики	7-29
1.1. Геополітичний простір як категорія геополітики.....	7-14
1.2. Спатіальність у роботах батьків-засновників геополітики: Рудольфа Челлена та Фрідріха Ратцеля.....	15-20
1.3. Вклад англосаксонської та німецької шкіл геополітики у розвиток просторових теорій.....	20-28
Висновки до першого розділу.....	28-29
Розділ 2. Модифікація геополітичного простору за умов науково-технічної революції (XX – початку XXI ст.)	30-50
2.1. Поява нових аспектів розуміння геополітичного простору в процесі розгортання НТР.....	30-35
2.2. Геополітика космічного простору (астрополітика).....	35-42
2.3. Глобальний геополітичний простір	42-49
Висновки до другого розділу.....	49-50
Розділ 3. Геополітика цифрової трансформації	51-74
3.1. Цифровізація світу та мутація геопростору.....	51-59
3.2. Кіберпростір як нова геополітична реальність.....	60-66
3.3. Кібервійни XXI ст.	66-73
Висновки до третього розділу.....	74
ВИСНОВКИ	75-79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	80-98

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми наукової роботи. В умовах перманентних трансформацій системи міжнародних відносин, її турбулентності, посилення полісуб'єктності геополітичних процесів і збільшення кількості міжнародних акторів за рахунок позадержавних суб'єктів (ТНК, блоків, регіонів тощо), відбувається переформатування світової геополітичної структури, її просторова організація зазнає значних змін. Транзитивний спатіальний формат світоустрою активізує потребу осмислення геополітичної парадигми попередніх століть, коли держава ще була основним геополітичним гравцем, та сьогоdnішніх змін, коли вона невпинно втрачає монополію у сучасному форматі світоустрою та передає важелі управління позасистемним геополітичним гравцям.

Крім того, географічний маркер світобудови (розташування держави, її розміри тощо), як основний протягом тривалого відрізка часу, вже втратив свою унікальність і поступається економічним, ідеологічним, інформаційно-кібернетичним, ментальним й іншим показникам геополітичної спроможності. Така трансформація констатує ускладнення світової геополітичної матриці, просторової архітектури світу за рахунок новосформованих елементів світобудови. Саме тому виникає потреба у переосмисленні та розширенні змісту категорії «геополітичний простір».

Геополітичний простір, не дивлячись на значне збільшення недержавних міжнародних гравців і швидкий розвиток інноваційних технологій і, сьогодні, в ХХІ столітті, залишається важливим показником життєдіяльності держави, її могутності та впливовості в глобальному вимірі та головним суб'єктом геополітики. Розуміння феномену простору в його геополітичному значенні дає можливість будь-якому суб'єкту міжнародних відносин діяти цілеспрямовано, реалізуючи свої інтереси та посилюючи міжнародні впливи.

Простір є важливою філософською та науковою категорією, невід’ємним атрибутом кожного суб’єкта міжнародних відносин. Але в геополітичному змісті його дослідження досить фрагментарні, розпорошені в різноманітних публікаціях як зарубіжних, так і у вітчизняних дослідників. Хоча самий зміст геополітики як науки фіксується як відносини між простором і політикою: яким чином впливає простір на політику, чи однакові спатіальні умови для усіх світових гравців, чи можливий процес зміни суб’єктності держави на рівні світових політичних процесів у наслідок просторових пертурбацій тощо.

Об’єктом дослідження є сучасний геополітичний простір.

Предметом дослідження є особливості трансформації сучасного геополітичного простору.

Мета дослідження полягає у всебічному з’ясуванні особливостей трансформації сучасного геополітичного простору. Досягнення цієї мети передбачає виконання наступних дослідницьких **завдань**:

- розкрити зміст «простору» як основної категорії геополітики;
- дослідити специфіку трактування геопростору фундаторами геополітики та вклад в його розуміння англосаксонської та німецької національних шкіл геополітики;
- з’ясувати нові аспекти інтерпретації геопростору, що сформувалися за умов науково-технічної революції XX ст.;
- розкрити зміст глобального геополітичного простору;
- дослідити процес формування астрополітики як важливої складової геопростору XX ст.;
- проаналізувати яким чином світова діджиталізація впливає на мутацію геопростору;
- дослідити кіберпростір як матрицю нового суперництва геополітичних гравців і кібервійн XXI ст.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових методів пізнання та методологічні підходи.

Метод *системного аналізу* дав можливість розглянути простір як основний елемент геополітики. *Структурно-функціональний метод* дозволив проаналізувати основні види геопростору та з'ясувати їх функціональне навантаження. За допомогою *методу абстрагування* були сформовані основні особливості трансформації сучасного геополітичного простору. *Аналіз наукових та інформаційних джерел* разом із *хронологічним методом* побудови дослідження дали можливість прослідкувати еволюцію спатіальних концепцій, дослідити модифікацію їх основних положень. *Метод прогнозування* дав можливість зрозуміти, що із активізацією науково-технічного розвитку світу, одночасно буде активізуватися процес формування нових видів геопростору, його мутація.

За допомогою *системного та синергетичного підходів* геополітичний простір досліджувався як динамічна система, що постійно самоорганізовується, реагуючи на внутрішні та зовнішні виклики, одночасно модифікуючись у стан більшої складності та впорядкованості.

Елементи наукової новизни магістерського дослідження:

- була вибудована еволюційна схема розвитку та трансформації геополітичного простору;
- були проаналізовані новітні види геопростору;
- отримало розвиток дослідження впливу діджиталізації на модифікацію геополітичного простору;
- вперше проаналізовано закон збереження суперництва географів за умов трансформації геопростору;
- отримало розвиток дослідження особливостей трансформації сучасного геополітичного простору.

Теоретичне та практичне значення магістерського дослідження визначається його актуальністю та елементами наукової новизни. Результати дослідження можуть бути використані для подальших наукових пошуків з питань геополітики. Матеріали магістерської роботи можуть бути використані

студентами та викладачами під час підготовки навчальних і наукових матеріалів з міжнародних відносин, геополітики тощо.

Апробації. Матеріали магістерського дослідження були апробовані на Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-політичні трансформації в епоху глобалізації: від конфлікту до консенсусу», травень 2021 р. [72] та на студентській науковій конференції Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка «Діджиталізація і мутація геополітичного простору в XXI ст.» (жовтень 2021 р.).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг роботи становить 89 сторінок.

ВИСНОВКИ

Категорія «геополітичний простір» – базова в геополітиці та тлумачиться по-різному. Так, у вузькому розумінні це – матриця взаємодії політичного та географічного; внутрішньополітичний вимір глобальної геополітичної конфігурацій. У широкому це – вся сфера політики з позиції стратегії держави. Отже, ми з'ясували, що сучасні науковці категорію «геополітичний простір» наповнюють різним змістом, здебільшого акцентуючи увагу на його структурі, яка формується в класичній геополітиці з держав, міжнародних організацій, транснаціональних організацій та їх комунікацій. Сьогодні структура «геополітичного простору» диверсифікована новими елементами, що були утворені під впливом науково-технічного розвитку: кіберпростір, інтернет-мережа, соціальні мережі, глобальне місто, які значно потіснили державу як основного геополітичного гравця та переймають її функціональні можливості.

Класична геополітика XIX – початку XX ст. у процесі свого становлення та напрацювання теорій та концепцій найбільшу увагу приділила осмисленню категорії «геополітичний простір». Очевидно, що сама потужна наукова школа була сформована у Німеччині Ф. Ратцелом, Р. Челленом, К. Хаусхофером. Саме їх дослідження стали джерелом формування теорії поступового перетворення Німеччини в європейського лідера (або, навіть, світового). Теоретичну основу цього процесу становили категорії «простір», «життєвий простір», «великий простір», «просторовий фактор».

Німецька еліта з успіхом використала формулу взаємодії науки та політики, тому що вона відкривала шлях до просторової технології державної влади [50], а теорія спатіальності мала на меті легалізацію німецьких претензій на роль європейського, а потім і світового лідера. Саме вона заклала основу розуміння геопростору як основного ресурсу життєдіяльності держави, тому що малий простір викликає регрес та геополітичну маргіналізацію.

За часів класичної геополітики її одновимірність (суходіл, територія) була трансформована у двовимірну парадигму (земля та моря/океани), де просторовий розвиток відбувався не лише через збільшення континентальних масивів та диверсифікації сухопутних комунікацій, а й завдяки залученню океанічного простору до нових видів комунікації. Таким чином геополітичний простір став двомірним і надалі в процесі еволюції людства постійно зазнавав трансформації.

Третя промислова революція середини ХХ – початку ХХІ ст. зробила світ більш «сучасним і досяжним» через запровадження комп'ютеризації та Інтернету, поширення ІТ-технологій без яких зараз немислене існування людства. В цілому, ми бачимо закономірний процес ускладнення розуміння геополітичного простору який протягом останнього століття сягнув не тільки повітряного, а й космічного виміру. Разом із тим ми прослідковуємо активний процес диверсифікації проявів видової компоненти геополітичного простору: інформаційний, економічний, кібернетичний, космічний тощо.

Якщо перший етап диверсифікації був покликаний освоєнням людства повітряного простору та призвів до ускладнення геополітичної структури світу, то другий етап пов'язаний із освоєнням космосу.

Сьогодні у людства існують два варіанти розвитку діяльності у космічному просторі: 1) астрополітика як продовження геополітики, а значить – продовження конфронтації, воєн і протистояння; 2) астрополітика як продовження існування загальнолюдської цивілізації. А підпорядкування космосу, на думку Е. Долмана [89] має стати моральним імперативом, необхідним для виживання людини.

Аналіз космічної діяльності розвинутих країн свідчить про те, що всі вони мають свої програми контролю космічного простору, які реалізуються через відповідні воєнні доктрини та космічні збройні сили. Якщо ще 20 років тому космос використовувався, переважно, у наукових цілях і для розвідки, навігації, картографії, то сьогодні спектр діяльності у космічному просторі значно диверсифікований. Стрімкий розвиток НТР (створення та використання

бойових лазерів, супутників-камікадзе, засобів РЕБ тощо) спричинив мілітаризацію космічного простору, він стає інструментом досягнення стратегічних цілей (забезпечення ефективного воєнного управління збройними силами в глобальному масштабі та отримання переваг над противником). Це означає новий виток гонки озброєнь, але вже не на Землі, а у космосі.

Одночасно подальше освоєння земної поверхні та швидкі процеси глобалізації (особливо економічного характеру), призвело до утворення системи глобального світу та до формування нової геополітичної конфігурації простору – глобального геополітичного простору.

XXI століття – епоха глобальних трансформацій усіх сфер життєдіяльності людства. Найбільш епохальні зміни відбулися в результаті чотирьох промислових революцій, а особливо – революції 4.0/цифровізації. Діджитал світ захопив основні управлінські важелі в політиці/геополітиці, економіці, військовій сфері, освіті тощо. Повальна цифровізація – впровадження цифрових технологій, перехід від біологічних і фізичних систем до кібербіологічних та кіберфізичних докорінним чином змінює класичне уявлення про простір/геопростір.

Швидка глобальна діджиталізація чітко показала, що на геополітику вагомим чином впливає не тільки геоекономіка, а й ІТ-технології, що призводить до серйозної трансформації/мутації геополітичного простору та формування нових його складових: мережевий простір, простір потоків, постгеополітичний простір у вигляді «глобального міста», простір інфосфери (п'ятий вимір).

Але у новому кіберпросторі, функціонує не тільки мережева дипломатія, а й – міждержавне протистояння та війни. Хакери стали військовими кібервійськ і кіберфронту. Однією з найбільш агресивних у кіберпросторі є РФ, де низка кібергруп перебуває на службі в Головному управлінні Генерального штабу РФ та ФСБ. Їх завданням є не тільки шпигунство у кіберпросторі, а й ведення кібервійни проти супротивників. Російська кіберзагроза є масштабною, цілеспрямованою та системною. Але потрібно усвідомити, що вона – лише

один із напрямків зовнішньої політики Кремля, метою якого є послаблення міжнародних акторів для посилення власних позицій на світовій арені, свого глобального впливу.

*Отже, дослідивши еволюційні зміни геополітичного простору протягом попередніх століть ми отримали змогу з'ясувати **особливості трансформації сучасного його стану:***

- процес перетворення двомірного геополітичного простору у багатовимірний (простір суходілу, морів, повітря, космосу, інформації, ідеології, економіки, мереж і потоків тощо) розпочався із стрімким розвитком науково-технічних перетворень, особливо із появою Internet (середина 50-х рр. ХХ ст.);

- така масштабна диверсифікація простору, за короткий історичний відрізок часу, призвела до формування поняття й явища «глобального простору»;

- збільшення кількості видів геопростору, не дивлячись на процес його глобалізації, ймовірно, привнесе ще більшу анархію в процес інтеракцій глобальних гравців;

- зауважимо, що світова глобалізація одночасно проявляється в глокалізації (регіоналізації): створення локальних центрів сили із регіональним лідером, що, звичайно вплине на переструктуризацію світового геопростору від орієнтації на світового гегемона (США) на регіональних лідерів (Туреччина, РФ, Індія, ЄС, Китай, Бразилія тощо тощо).

Така структура геопростору ХХІ ст. дуже нагадує його структуру в ХІХ ст.: орієнтація на блоки Антанта (Росія, Великобританія і Франція) та Троїстий союз (Німеччини, Австро-Угорщини та Італії);

- геополітичний простір сучасного світу продовжує ускладнювати свою структуру та види за рахунок впливу на нього цифрових технологій (діджиталізації);

- діджиталізація безперечно впливає на мутацію геопростору призводячи до життя такі його види як кіберпростір, мережевий простір, простір потоків,

постгеополітичний простір у вигляді «глобального міста», простір інфосфери (п'ятий вимір) тощо.

- безперечно, як і в класичній геополітиці, так і в сучасному її вимірі залишаються актуальними старі інструменти інтеракцій геополітичних гравців: протистояння, тиск, війна тощо. Але, зауважимо, що із географічної площини вони перемістилися у космічну та віртуальну, де немає кордонів, чітко виражених наступальних операцій та бойових дій, а – існує перманентний стан суперництва/протистояння/війни із застосуванням ІТ-технологій та гібридністю проявів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І

ЛІТЕРАТУРИ

1. Амелін А., Фіщук В., Лаврик Я., Юрчак О., Чернів Є., Матюшко В. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою // Український інститут майбутнього. 14.06.2019. URL: <https://hvylya.net/analytics/economics/ukraina-2030e-kraina-z-rozvinutoju-cifrovoju-ekonomikoju.html> (дата звернення 26.03.2020).
2. Астрополитика: меч обоюдоострый. URL: <https://mywebs.su/blog/politic/215/> (дата звернення 14.12.2019).
3. Бауман З. Глобалізація: наслідки для людини і суспільства /Пер. з англ. І. В. Андрущенко. К.: Києво-Могилян. акад., 2008. 109 с.
4. Бондарчук Ю. Кіберпростір: нова арена міждержавного протистояння. URL: <https://adastra.org.ua/blog/kiberprostir-nova-arena-mizhderzhavnogo-protistoyannya> (дата звернення 16.04.2020).
5. Введение в кибергеополитику. URL: <https://www.geopolitica.ru/article/vvedenie-v-kibergeopolitiku> (дата звернення 21.09.2021).
6. Волинчук А., Песцов С. Геополитическое пространство: критический анализ и концептуализация понятия // Россия и АТР, 2018. С.84-94.
7. Гаджиев К.С. Геополитика. М.: Международные отношения, 1997. 384 с.
8. Геополитика: Антология. М.: Академический Проект; Культура, 2006. 1004 с.
9. Гордієнко Т. Як працює китайський інтернет. URL: <https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/21609/2018-08-10-yak-pratsyuie-kytayskyu-internet-bez-literi-n-iz-zaboronenym-vinni-pukhom-ta-richkovymy-kraba> (дата звернення 22.10.2021)
10. Даср-Візефорд Н., Матвієнко С. Кібервійна і революція. Київ: Критика, 2021. 325 с.

11. Дергачев В. А. Геополитика: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2004. 526 с.

12. Дергачев В. Геополитика. Геофилософия. Геоэкономика. Избранные труды в 27 т. – Издательский проект проф. В. Дергачева, 2009.

13. Джонсон анонсував посилення кіберпотенціалу Великої Британії для протистояння ворогам. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1920499-dzhonson-anonsuvav-posilennya-kiberpotentsialu-velikoyi-britaniyi-dlya-protistoyannya-vorogam> (дата звернення 15.09.2021).

14. Дуэ Дж. Господство в воздухе. Вероятные формы будущей войны. Военная доктрина генерала Дуэ. Серия Классическая военная мысль. М.: АСТ, 2003. 603 с.

15. Драчук С. Україна стала випробувальним майданчиком для кібервійни – світова преса // Радіо Свобода, 1 квітня 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ohliad-presy/30523562.html> (дата звернення 22.10.2021).

16. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. К.: НІСД, 2014. 328 с.

17. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством. 3-е изд. М.: Арктогея-центр, 1999. 928 с.

18. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42356 (дата звернення 11.08.2021).

19. Енциклопедичний словник. URL: <http://ukrlit.org/slovnkyk/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80> (дата звернення 30.07.2020).

20. Енциклопедичний словник. URL: <http://ukrlit.org/slovnkyk/%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0> (дата звернення 15.07.2020).

21. Жаде З. А. Геополитическая конструкция современного мироустройства // Весник Адыгейского университета. Регионоведение,

философия, история, социология, юриспунденция, политология, культурология, 2011. С. 319-326.

22. Жук Е. И. Пилотируемая космонавтика: международная и национальная безопасность: монография. Звездный городок, 2008. 446 с.

23. Жук Е. И. Космополитика – новое научное направление политической науки XXI века // Евразийский союз ученых, 2014. № 5 . Ч. 6. С. 130-138.

24. Зайончковський Ю. В., Фірсова Л. В. Глобальний політичний простір: постмодерністський погляд // Сучасне суспільство, 2020. Випуск 1(20). С. 83-93.

25. Зоряні війни: як країни б'ються за перемогу у космосі. URL: https://defenceua.com/weapon_and_tech/zorjani_vijni_jak_krajini_bjutsja_za_peremogu_v_kosmosi-1918.html (дата звернення 07.09.2021).

26. Ігнат'єва Т. В. Багатовимірність геополітичного простору // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Вип. 9. С. 418 – 426.

27. Ігнат'єва Т. В. Конфліктогенність трендів четвертої промислової революції // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної «Соціально-політичні трансформації в епоху глобалізації: від конфлікту до консенсусу». Кам'янець-Подільський : ФОП Буйницький О. А., 2021. С. 104 – 108.

28. Иванов Н. Америка – Китай: разразивась великая кибервойна. Мир новостей 10 августа, 2018 г. URL: <https://mirnov.ru/politika/sobytiya-v-mire/amerika-kitai-razrazilas-velikaja-kibervoina.html> (дата звернення 20.10.2021).

29. Исаев Б. А. Геополитика. СПб.: Питер, 2006. 384 с.

30. Ильин, И. В. Политическая глобалистика. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 216 с.

31. Кастельс С. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.

32. Каплан Р. Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного. М.: Ко-Либри, Азбука-Аттикус, 2016. 384 с.

33. Кібервійни: військові США атакували хакерську мережу російськомовних зловмисників. URL: <https://mind.ua/news/20216925-kibervijni-vijskovi-ssha-atakuvali-hakersku-merezhu-rosijskomovnih-zlovmisnikiv> (дата звернення 26.08.2021).

34. Кібербезпека та російські боти. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/kiberbezpeka-ta-rosijski-boty/> (дата звернення 12.04.2021).

35. Кібервійна Китаю і Росії проти Заходу: хакери продовжують масштабні атаки. URL: https://24tv.ua/kiberviyna-kitayu-rosiyi-proti-zahodu-hakeri-prodovzhuyut-novini-rosiyi_n1692108 (дата звернення 12.06.2021).

36. Кефели И. Ф. Глобальная геополитика – реалии и теоретическое знание XXI века // Век глобализации, 2011, №1. С. 15-28.

37. Київ звинуватив Москву в хакерських атаках на сайт ВМС та мін оборони // DW. URL: <https://www.dw.com/uk/kyiv-zvynuvatyv-moskvu-v-khakerskykh-atakakh-na-saity-vms-ta-minoborony/a-58224069> (дата звернення 15.09.2021).

38. Комлева Н. А. Ремарки по теории геополитики. Электронная книга. URL: <https://mybook.ru/author/n-a-komleva/remarki-po-teorii-geopolitiki/read/> (дата звернення 20.09.2020).

39. Комлева Н. А. Несколько замечаний относительно природы и типологии геополитических пространств // Пространство и время, 2014. № 1 (15). С. 90-101.

40. Комлева Н. А. Империя на пике развития: специфика взаимосвязи основных направлений экспансии // Tempus et Memoria, 2019. Т.14. №4 (194) . С. 134 -141.

41. Кононенко С. Політичний простір і політичний контроль // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К., 2009. Вип. 44. С. 38-47.

42. Лепська Н. В. Простір як фундаментальна категорія в теоріях німецько-центричної геополітики // Політичне життя, 2014. №4. С. 108-114.

43. Лепська Н. В. Структура та типологія сучасного геополітичного простору // Вісник НТУУК «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1/2 (33/34), 2017. С. 59-63.

44. Лепська Н. Специфіка категоризації простору в геополітиці // Вісник Львівського університету: Серія філос.-політол. студії. 2017. Вип.15. С. 157-162.

45. Лозовицький О. Геополітичний імператив сучасного державотворчого процесу // Історія України, 2007. №12. С. 1-7.

46. Матвієнко Р. О. Механізм формування категорії «простір» // Актуальні проблеми економіки, №6 (144), 2013. С. 17-20.

47. Мережева зброя масового ураження: технології та людський фактор. URL: <https://racurs.ua/ua/1417-suchasna-merejeva-zbroya-masovogo-urajennya-tehnologiyi-ta-ludskyy-faktor.html> (дата звернення 15.06.2021).

48. Мехен А. Т. Геополитика: Антология. М.: Академический Проект; Культура, 2006. С.221-243.

49. Морозов И. Л., Харыбин А. Н. Эволюция категории «пространство» в немецкой геополитике // Общество, политика, экономика, право, 2019. №9.

50. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику. М.: Конкорд, 1996. 148 с.

51. Нартов Н. А. Геополитика: учебник для вузов. Под ред. проф. В. И. Старовойта. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2004. 244 с.

52. Підсумки космічної діяльності країн світу у 2020 році. URL: <https://space.com.ua/2021/01/01/pidsumki-kosmichnoyi-diyalnosti-krayin-svitu-v-2020-rotsi-vid-oleksandra-zheleznyakova> (дата звернення 26.07.2021).

53. Поздняков Э. Геополитика. М.: Прогресс-Культура, 1995. 96 с.

54. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. К.: Генеза, 1997. 400 с.

55. Птицына С. С. Теория сетевого общества М. Кастельса: теоретико-социологический анализ // Всероссийский журнал научных публикаций, май 2011. С. 55-56.

56. Ратцель Ф. Политическая география. Геополитика: Хрестоматия / Сост. Б. А. Исаев. СПб.: Питер, 2007. С. 15-36.

57. Рейтинг стран мира по индексу глобальной конкурентноспособности. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index> (дата звернення 14.09.2021).

58. РФ создаст новейшую военную систему контроля космического пространства // Известия. 2020, 2 октября.

59. Российская армия переходит на сетцентрический принцип. URL: http://news.km.ru/rossijskaya_armiya_perexodit_na (дата звернення 15.10.2021).

60. Садомська Б. Кіберагресія як інструмент політичного впливу Російської Федерації // Adastra 16 січня, 2021. URL: adastra.org.ua/blog/kiberagresiya-yak-instrument-politichnogo-vplivu-rosijskoji-federaciji (дата звернення 24.05.2021).

61. Сім літаків WW II, що змінили історію розвитку авіації. URL: <https://www.imena.ua/blog/ww-ii-aviation/> (дата звернення 18.08.2021).

62. Состояние системы раннего ракетного предупреждения и контроля космического пространства в КНР // Военное обозрение. 2019, 14 ноября. URL: <https://topwar.ru/164418-sovremennoe-sostojanie-sistemy-rannego-raketnogo-preduprezhdenija-i-protivoraketnoj-oborony-i-sredstv-kontrolja-kosmicheskogo-prostranstva-v-knr.html> (дата звернення 27.10.2021).

63. Спикмэн Н. География и внешняя политика // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки, 2014. Вып. 3. Ч.1. С. 165–177.

64. Спикмэн Н. География и внешняя политика // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки, 2014. Вып. 4. Ч.2. С.171 – 182.

65. Спикмэн Н. География и внешняя политика // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки, 2016. Вып. 2. Ч.3. С. 52 – 64.

66. Спикмэн Н. География и внешняя политика // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки, 2018. Вып. 1. Ч.4. С. 51 – 64.

67. Спикмэн Н. География мира // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия «Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение», 2015. № 1. С. 41–50.

68. Спикмэн Н. География мира // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия «Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение», 2016. №1(3). С. 49 – 56.

69. Сто років тому дирижаблі були дуже популярними, але після великої аварії від них відмовились. URL: <https://babel.ua/texts/46585-120-rokiv-tomu-u-nebo-zdiynyavsya-pershiy-cepelin-pislya-cogo-dirizhabli> (дата звернення 24.17.2021).

70. Сябро А. В. Мілітаризація кіберпростору як чинник актуалізації проблеми інформаційної безпеки у сучасних міжнародних відносинах // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»: матеріали конференції, 2019. №21. С.2.

71. Торговые войны на смартфонах, приложения как часть геополитики. URL: <https://mobile-review.com/articles/2020/war-on-software.shtml> (дата звернення 19.09.2021).

72. Тручок В. Трансформація геополітичного простору в умовах світової цивілізації // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної «Соціально-

політичні трансформації в епоху глобалізації: від конфлікту до консенсусу» / За ред. О. В. Віннічук, Т. В. Сулятицька. Кам'янець-Подільський : ФОП Буйницький О. А., 2021. С. 31-33.

73. Тынянова О. Н. Концепция организованного геополитического пространства: инфраструктурная организация приграничных ТВД в постклассическую эпоху // Электронное научное издание Альманах Пространство и Время. Т. 3. Вып. 1. 2013. URL: <http://e-almanac.space-time.ru/assets/files/Tom%203%20Vip%201/rubr8-tehnika-tehnologii-nfrastruktura-st2-tynyanovaon-2013.pdf> (дата звернення 09.06.2021).

74. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива / М. П. Білоблоцький, О. С. Бодрук та ін.; РНБО України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. К.: НІІМБ, 2001. 623 с.

75. Фурашев В. М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності // Інформація і право, 2012. №2(5). С. 162-175.

76. Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет. М.: Мысль, 2001. 426 с.

77. Хаусхофер К. Панидеи в геополитике / Карл Хаусхофер // Геополитика: Антология. М.: Академический Проект; Культура, 2006. 1004 с.

78. Челлен Р. Государство как форма жизни: пер. со швед. М.: РОССПЭН, 2008. 319 с.

79. Челлен Р. О политической науки, ее соотношении с другими отраслями знания и об изучении политического пространства // История политических и правовых учений: Электронная хрестоматия. Составитель Грачев М. Н. URL: <http://grachev62.narod.ru/hrest/chapt30.htm> (дата звернення 25.07.2021).

80. Шмитт К. Номос земли. М.: Владимир Даль, 2008. 672 с.

81. Шульга М. А. Російський дискурс геополітики: Монографія. К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. 524 с.

82. Шарапов А. К. Геополитическое пространство – анализ содержания категории // Вестник ЧитГУ. Политические науки. №5, 2012. С. 41-47.

83. Эпоха цифровой геополитики. URL: <https://www.ipg-journal.io/regiony/mir/ehpokha-cifrovoy-geopolitiki-838/> (дата звернення 12.09.2021).

84. Arquilla J., Ronfield D. The Advent of Netwar. Washington: RAND, 1996; Arquilla J. Ronfield D. Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy. Washington: RAND, 2003.

85. Arquilla J., Ronfield D. In Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age. Washington: RAND, 1997.

86. Astropolitics. The International Journal of Space Politics & Policy. URL: <https://www.tandfonline.com/toc/fast20/current> (дата звернення 27.05.2021).

87. Clark D. Characterizing cyberspace: past, present and future, MIT/CSAIL Working Paper, 12 March 2010.

88. Department of Defense Strategy for Operating in Cyberspace. URL: <https://csrc.nist.gov/CSRC/media/Projects/ISPAB/documents/DOD-Strategy-for-Operating-in-Cyberspace.pdf> (дата звернення 15.03.2021).

89. Dolman E.C. Geostategy in the Space Age. // Geopolitics, Geography and Strategy/ Ed. C. S. Gray and G. Sloan. Portland. Oregon, 2003. p. 83.

90. Dolman E.C. Astropolitik: classical geopolitics in the space Age. London, 2002, p. 15.

91. Kohen, R. O. and Nye, J. S., Jr. Power and Interdependence in the Information Age // Foreign Affairs, 77 (5) (1998), pp. 81–94.

92. Lonsdale David J. Informational power: strategy, geopolitics and the fifth dimension / Gray Colin S., Sloan G. (ed.) Geopolitics, Geography and Strategy. London: Frank Cass, 2003.

93. Owens William A. Lifting the Fog of War. Washington: The Johns Hopkins University Press, 2001.

94. Svarin D. The construction of 'geopolitical spaces' in Russian foreign policy discourse before and after the Ukraine crisis. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366516300033> (дата звернення 17.04.2021).

95. Spykman N. The geography of the peace. New York: Harcourt, Brace and Co., 1944.

96. Shmitt K. Planetarnaia napriazhennost mezhdru Vostokom i Zapadom i protivostoianie Zemli i Moria // Elementy. № 8. М., 2000. URL: <http://elements.lenin.ru/8smitt.htm> (дата звернення 17.06.2021).

97. The Implementation of Network-Centric. URL: <https://books.google.bi/books?id=y2wmLWtwq4MC> (дата звернення 06.03.2021).

98. Verschuuren P. Geopolitical Space: Toward a Multipolar Space Race. URL: https://www.cairn-int.info/article-E_RIS_084_0040--geopolitical-space-toward-a-multipolar.htm (дата звернення 09.03.2021).

99. Velde James Van de. War in peace. URL: <https://www.the-american-interest.com/2016/09/06/war-in-peace/> (дата звернення 18.09.2021).